

Ярослав Федорук

ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ І СХОДОЗНАВСТВО

*“Україна, як римський Янус, має два обличчя:
одне повернене до заходу, друге до сходу”.
Але цього другого, східного обличчя
ми майже не знаємо.*

З листа Івана Крип'якевича до Івана Бутича,
18 грудня 1966 року

Загальновідомим є факт, що Іван Крип'якевич (1886–1967) у своїх дослідженнях майже не використовував джерела, писані східними мовами. Тому його зв'язки зі сходознавчою наукою проглядаються досить опосередковано, здебільшого через взаємини з дослідниками Сходу. У цій статті хотілося б простежити, який вплив мала орієнталістика на одного з найвидатніших українських істориків першої половини – середини ХХ ст.

“Орієнтальні джерела я знаю тільки з других рук, – зізнавався він у листі до А. Ковалівського від 24 вересня 1961 р., вже на схилі своїх літ, – і не маю певності, чи знаю всі публікації (особливо нові, західні) та чи арабських та інших авторів правильно використовую”¹. Однак на цінність і важливе значення східних джерел для вивчення історії України І. Крип'якевич звернув увагу ще тоді, коли тільки ставав на шлях історика, навчаючись у сьомому класі ІV львівської гімназії. (Це дуже промовисто свідчить, як з молодих років формувався його широкий погляд на історію). У щоденнику з його гімназійних літ із записами за 1903–1904 рр. трапляються нотатки, які виявляють інтерес гімназиста, властивий, зрештою, для багатьох українських істориків різних поколінь, до невикористаних у науці документів східного походження. Поміж записами про майбутні проекти і проблеми, які захоплювали автора, читаємо про такі його плани: “Поїхати до Турції за жерелами до історії відносин козацько-турецьких”. Або: “які турецькі жерела до козаччини etc.?”²

---

¹ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (далі – ЦДАМЛМУ). Ф. 149. Оп. 1. Од. зб. 135. Арк. 1; Архів Івана Крип'якевича. Папка № 256: “Листи І. К. до різних (хронологічно)” (машинописна копія цього самого листа без дописки; аркуші без пагінації). Опис архіву див.: *Архів Івана Крип'якевича. Інвентарний опис* / Упор. Я. Федорук; наук. ред. І. Бутич, Я. Дашкевич, О. Купчинський. Київ; Львів. 2005.

² Архів Івана Крип'якевича. Папка № 324: “1. Спогади Ів. Петровича (1902–1911); 2. Аркуші спогадів про Університет 1905–1906; 3. ”1903–1904. Дневник і varia”. Записи від березня 1903 р. і 25 жовтня 1903 р.” І. Крип'якевич. “Мої гадки” (аркуші без пагінації).

Вже на сторінках цього щоденника І. Крип'якевич виявляє широкий світогляд у питаннях культури свого народу. 1 липня 1903 р. гімназист занотував думки про головні захоплення у своїй майбутній діяльності: історія, мистецтво (“штука”) й естетика українського народу. Можна, напевно, твердити, що у своєму подальшому творчому житті І. Крип'якевич у загальних рисах йшов саме за цими молодечими поривами.

У цьому контексті стають зрозумілими його перші зацікавлення фольклором та етнографією. Зокрема, під впливом проф. І. Гржегоржевського І. Крип'якевич звернув увагу на те, що у народних піснях серед турецьких мелодій є мотиви, подібні до українських (запис від 25 жовтня 1903 р.). Його захоплюють перспективи вивчення килимарства, зокрема орієнтальні орнаменти в українських килимах: “Мушу написати розвідку про руські килими, – писав він у щоденнику 12 червня 1903 р., – про їх характеристичні мотиви й східні мотиви у них – жерелом послужать східні килими, находячі ся в замку Підгорецькім”. Інші джерела для вивчення цієї теми він планував знайти в Музеї Дідушицьких у Львові (запис від 24 січня 1904 р.).

Крім тюркології та орієнтальних фольклорно-етнографічних зацікавлень, молодий І. Крип'якевич виявляє інтерес також і до арабістики. Син священика, який використовував батькову бібліотеку і архів не лише для самоосвіти, але й для перших наукових розвідок³, у гімназійні роки виношував думки щодо створення Львівського священичого товариства, щось на кшталт Наукового Товариства ім. Шевченка, зі своїм окремим виданням “Богословський Вістник” (запис від 19 квітня 1903 р.). На інтуїтивному рівні гімназист Крип'якевич відчував потребу вивчати арабську мову: “Як буду вчив ся арабської мови, мушу перечитати Ал-Коран – звідси міг би я, пр[иміром], для “Богословського Вістника” написати, пр[иміром], як дивиться Коран на християнство – була б се очевидно лише більш популярна статя, бо за Коран мабуть вже доста писали” (запис від 30 квітня 1903 р.).

Шукаючи досвідчених настанов для своєї праці, І. Крип'якевич наважився написати листа Михайлові Грушевському, де, поза іншим, хотів порадитися, “чи варто з практичн[их] зглядів вчити ся арабської мови” (запис від 19 квітня 1903 р.)⁴.

Таке спонтанне зацікавлення східними джерелами і мовами хоч і не привело І. Крип'якевича до глибокого вивчення орієнталістики як науки, але наклало досить виразний відбиток на дальшу його працю. Особливо, якщо зважити на те, що дві основні теми, які цікавили І. Крип'якевича як історика – епоха Хмельниччини і Київська Русь, – дуже тісно перепліталися з османістикою і арабістикою.

Питання про використання східних джерел, ймовірно, часто порушувалося на початку ХХ ст. у середовищі львівських дослідників, які під керівництвом М. Грушевського збирали матеріали до історії козаччини в європейських архівах для видання “Жерел до історії України-Руси”. Опосередковану вістку про це знаходимо

³ Матеріали з батькового архіву І. Крип'якевич використовував, зокрема, для своєї замітки “Литературный спор” в Холмщині 1872 р.” (*ЗНТШ*. Львів, 1905. Т. 66. Miscellanea. С. 5-6).

⁴ Цей лист поки що не віднайдено. Відповідь М. Грушевського, датована 19 травня 1903 р., опублікована, див.: І. Заболотна. Початок співпраці І. П. Крип'якевича з М. С. Грушевським // *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Київ; Нью-Йорк, 2004. Вип. 8/9. С. 631-632.

в одному з листів Василя Гарасимчука, написаному з фронту вже в період війни, десь коло 1914–1916 рр. Історик повідомляє Юліана Романчука про свої наміри видати, “як удасться ціло заховати голову”, готову вже збірку “Матеріалів до історії козаччини”, зібрану в архівах Відня, Берліна, Кракова, Варшави, Петербурга, Києва і Львова. “Добр[одій] др. Цегельський, – писав В. Гарасимчук, – заохочує “скочити” ще до Константинополя, де має бути маса жерел до історії нашої минувшини, річ яких – о тім нема що сумніватися; та тільки через лихе время годі “скочити”⁵.

Однак не тільки у Стамбулі можна було копіювати джерела до історії Османської імперії: Грушевський скеровував своїх учнів також і на використання європейських джерел до цієї теми – звітів європейських резидентів, послів, описів мандрівників тощо. Про один із таких випадків на самому початку свого навчання в університеті І. Крип’якевич згадував: М. Грушевський “посилав нас до архівів копіювати акти і заохочував працювати над архівними матеріалами. Так я спершу переклав Грушевському опис якоїсь подорожі до Туреччини в міському архіві”⁶.

Якщо не брати до уваги розвиток вірменістики та українсько-вірменських наукових контактів, що відбувалися за безпосередньої участі І. Крип’якевича наприкінці 1950-х – у 1960-х рр. (що може бути окремою темою для дослідження), то основними віхами, за якими можна оцінювати зацікавлення вченого орієнталістикою, є його взаємини з такими видатними постатями української науки, як Агатангел Кримський (1871–1942), Омелян Пріцак (1919) та Андрій Ковалівський (1895–1969).

Про взаємини І. Крип’якевича з А. Кримським майже нічого не відомо, і напевно чи вони були інтенсивними. Крип’якевич, безперечно, багато чув про свого старшого колегу і на початку ХХ ст. був з ним заочно знайомий за публікаціями у царині літератури й філології. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. А. Кримський був добре відомий галицькій інтелігенції не тільки через свої статті й художні твори, друковані у львівських часописах кінця 1880-х – 1890-х рр., або через листування з Іваном Франком та іншими діячами⁷, але й завдяки заходам, які вживало українське громадянство у 1894 р., аби забезпечити йому кафедру української літератури у Львівському університеті. Зі свого боку, А. Кримський, викладаючи в

⁵ Я. Федорук. Василь Гарасимчук та його невидані “Матеріали до історії козаччини ХVІІ віку” // В. Гарасимчук. *Матеріали до історії козаччини ХVІІ віку; Василь Гарасимчук: Життя і творчість (1880–1944)* (“Львівські історичні праці. Джерела”. Вип. 1) / Ред. кол.: Я. Дашкевич, М. Капраль, І. Скочилиас та ін. Львів, 1994. С. 36 (лист В. Гарасимчука до Ю. Романчука, без року, з польової пошти). Льонгін Цегельський згадував про стамбульські архіви, ймовірно, у зв’язку з тим, що саме в цей час, у 1915–1916 рр., у Стамбулі заходами СВУ вийшло третє видання його книжки, яка мала назву “Русь-Україна і Московщина-Росія”, див.: Я. Дашкевич. На переломі доби. Спогади Л. Цегельського про 1918–1919 рр. в Україні // Л. Цегельський. *Від легенд до правди*. Львів, 2003. С. 11.

⁶ І. Крип’якевич. Спогади (Автобіографія) // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 89.

⁷ Про зв’язки А. Кримського з Галичиною в цей період див., наприклад: О. Д. Василюк. З біографії Агатангела Кримського. Початок творчої співпраці з часописом “Зоря” // *Східний Світ*. 2004. № 4. С. 21-34; З. Франко. А. Кримський та І. Франко у взаємостосунках // Там само. 1993. № 1. С. 53-58.

Москві у Лазаревому Інституті східних мов, не переставав цікавитися Галичиною, з якою у нього були пов'язані дорогі спогади. Ця його риса – небайдужість до українського громадсько-політичного й культурного руху – дуже важливий факт, що вимальовує широкий контекст взаємин А. Кримського з галичанами, зокрема з І. Крип'якевичем.

У домашньому архіві останнього зберігається аркуш з тезовими нотатками про діячів науки і культури, що були зроблені олівцем рукою старшого сина Івана Петровича – Б.-П. Крип'якевича. Найімовірніше, це конспект якихось записів І. Крип'якевича зі спогадами про його знайомих і друзів, особистими враженнями від зустрічей з ними, де про А. Кримського коротко записано: “1-й раз зустрілися в Москві 1911 р. 2-й раз в Києві 1941 [р.] (про поляків в Києві ... (далі нерозб. про Львів. – Я. Ф.))”⁸. З цього виходить, що, перебуваючи у 1910–1911 рр. в археографічній експедиції в Москві, молодий історик не проминув нагоди зустрітися з відомим дослідником історії Сходу та українським філологом⁹. Очевидно, що для Кримського ця зустріч була нагодою довідатися про стан українства в Австро-Угорській імперії і розпитати про своїх знайомих та друзів у Львові.

Після цієї зустрічі взаємини А. Кримського з І. Крип'якевичем перериваються на кілька десятиліть. Проте впродовж 1920-х рр. їхні життєві дороги перетиналися заочно. Наприклад, у 1927 р. в НТШ, де І. Крип'якевич разом з Кирилом Студинським був редактором “Записок”, за ініціативою останнього розроблявся проект видання листів різних адресатів, у т. ч. Івана Франка, до А. Кримського. Але, як виявилось, батько Кримського, який помер у 1916 р., у час війни, остерігаючись у Звенигородці обшуку, повиймав з конвертів листи політичного змісту і, ймовірно, знищив їх, залишивши самі конверти. Таким чином, як стало відомо самому А. Кримському лише у 20-х роках, загинуло багато цінного епістолярного матеріалу¹⁰.

Немає звісток про зустрічі І. Крип'якевича з А. Кримським також і під час відвідин Іваном Петровичем ВУАН у Києві навесні 1929 р.¹¹ Не останньою причиною, тут, ймовірно, були складні взаємини М. Грушевського з А. Кримським, на що І. Крип'якевич мусив обов'язково зважати, оскільки після конфлікту в НТШ 1913 р., через півтора десятиліття, сам намагався відновлювати давні приязні стосунки зі своїм учителем. Про співпрацю І. Крип'якевича з Комісією ВУАН з укладання біографічного словника, якою керував Сергій Єфремов, М. Грушевський висловлювався з досить неприємними відтінками: “Отже, – писав він до К. Студинського у листі від 29 листопада 1927 р., – паралельно з співроб[ітниками] львівськими, увязаними з нашими установами, починається [їхня] увязка з Єфремовськими”¹².

⁸ Архів Івана Крип'якевича. Папка № 336: “Генеалогія Крип'якевичів” (аркуші без пагінації).

⁹ Те середовище, в якому опинився І. Крип'якевич у 1911 р. в Москві, описано в загальних рисах у його спогадах; див.: І. Крип'якевич. Спогади... С. 101-102.

¹⁰ У півстолітніх змаганнях: *Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941)* / Упор. О. Гайова, У. Єдлінська, Г. Сварник. Київ, 1993. С. 514, 522, 526 (листи М. Левитського до К. Студинського, 1927 р.).

¹¹ І. Крип'якевич занотовує згадки про свої зустрічі у ВУАН з Дмитром Багалієм, Миколою Василенком, Веніаміном Кордтом, Костянтином Воблим; див.: І. Крип'якевич. Спогади... С. 122.

¹² *Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932)* / Упор. Г. Сварник. Львів; Нью-Йорк, 1998. Док. 253.

Взаємини І. Крип'якевича та А. Кримського відновилися лише після 1939 р. під час частих приїздів останнього до Львова. Нотатка Б.-П. Крип'якевича не згадує про зустріч його батька з Кримським у Львові в цей період, проте вона тут могла і відбутись. Приїзди А. Кримського, авторитет якого був дуже високий, супроводжувалися його публічними виступами в університеті, де у той час працював І. Крип'якевич, на могилі І. Франка тощо¹³ Про один із таких виступів у 1940 р. згадував О. Прицак: “цілий культурний Львів (без огляду на національність) зійшовся в найбільшому залі Львівського університету Collegium Maximum, щоб почути українського академіка, що обіцяв подати розв'язку питання: “хто такі хозари і яка їх мова”. Близько півтори години промовляв Агатангел Кримський, і в залі не поруhalася і муха, усі уважно вслухалися у переконливі аргументи маститого вченого”¹⁴.

За яких обставин І. Крип'якевич та А. Кримський зустрілися в Києві у 1941 р., не відомо. Останню вістку про плани А. Кримського приїхати до Львова зустрічаємо за два місяці до його арешту в липні 1941 р. у листі М. Калиновича до К. Студинського від 20 травня: у переліку гостей, які збиралися приїхати на червневу Львівську сесію АН УРСР, згадується й академік Кримський¹⁵.

У цей період фігурою, яка своїми зацікавленнями у вивченні східних джерел і їхнього застосування в історії України опинилася на перехресті взаємин двох своїх великих учителів – І. Крип'якевича та А. Кримського, став О. Прицак. Молодий вчений як історик формувався у Львові, а до аспірантури вступив у 1940 р. у Києві. Тому, звичайно, мав можливість багато розповідати А. Кримському про І. Крип'якевича і навпаки. Перед небезпекою мобілізації О. Прицака до Червоної Армії у 1940 р. Кримський, у міру своїх можливостей і впливів, виступав на захист свого аспіранта. Не залишився байдужим до долі здібного учня й свого співробітника по Львівському відділу Інституту історії АН УРСР також І. Крип'якевич. В архіві останнього збережено чернетку, на звороті якої вміщений початок машинописного листа І. Крип'якевича до А. Кримського від 1940 р., де Іван Петрович просить заступитися за О. Прицака і не допустити його мобілізації¹⁶.

Однак, незважаючи на ці протести, восени 1940 р. Прицака все ж покликали до війська. Потім війна, німецький полон у 1941 р., втеча і знову його зустріч з І. Крип'якевичем в окупованому вже Львові¹⁷. Обое, І. Крип'якевич та О. Прицак,

¹³ Див., зокрема, згадки про це в літературі: А. Ю. Кримський. [Промова на могилі Ів. Франка] // Його ж. *Твори: У 5 т.* Київ, 1972. Т. 2. С. 680-681 (вперше друк. у газеті “Вільна Україна” за 12 червня 1940 р.); ЦДАМЛМУ. Ф. 149. Оп. 1. Од. зб. 30. Арк. 23 (110) (А. Ковалівський. “Нарис життя й наукової діяльності академіка А. Ю. Кримського”); О. Прицак. Без сходознавства не можливо зрозуміти історію й культуру України // *Східний Світ*. 1993. № 1. С. 6; О. Бабишкін. *Агатангел Кримський*. Київ, 1967. С. 29; З. Франко. А. Кримський та І. Франко у взаємостосунках. С. 58.

¹⁴ О. Прицак. Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження // *Східний Світ*. 1993. № 1. С. 25-26. Передрук з видання: *Україна. Наука і культура*. Київ, 1991. С. 119.

¹⁵ У півстолітніх змаганнях: *Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941)*. С. 694.

¹⁶ Архів Івана Крип'якевича. Папка № 86: “Зв'язки Зах[ідної] України з Наддніпрянщиною (і Галичина 1600–1650) 1940”. Аркуш з початком машинописного листа (уривок) від І. Крип'якевича до Агатангела Юхимовича [Кримського] (1940).

¹⁷ О. Прицак. Без сходознавства не можливо зрозуміти... С. 6.

цікавилися долею А. Кримського, про якого були непевні чутки, нібито він перебуває у Звенигородці. У листопаді 1941 р. з рекомендаційним листом від І. Крип'якевича до Олександра Оглоблина, де, поміж іншим, було прохання допомогти добратися до Звенигородки, О. Пріцак напівлегально вирушив до Києва¹⁸. Однак невтішні новини про те, що Кримського забрали з дому в Звенигородці й повезли у напрямку до Харкова, стримали цей намір¹⁹.

Останні вістки, які І. Крип'якевич отримував про А. Кримського у дні війни, датовані січнем 1943 р.: “Я мабуть писав Вам, що Агат[ангел] Юхимович у листопаді–грудні 1941 р. був в Саратові – чув його по радіо М. Антонович”, – писав він до О. Оглоблина²⁰. Проте на час, коли писався цей лист, А. Кримського вже не було серед живих: у січні 1942 р. він загинув у Казахстані в тюремній камері²¹.

Іншою світлою постагтю, яка своєю працею викликала в І. Крип'якевича інтерес до сходознавчої науки, був його учень О. Пріцак²². Про свої перші зацікавлення сходознавством, ще з гімназійних років, останній згадував:

З проблемою походження Русі я вперше зацікавився 1934 р., п'ятнадцятирічним учнем Першої польської гімназії в Тернополі. Якраз тоді я прочитав екскурс із “норманської теорії”, вміщений у першому томі “Історії України-Руси” М. Грушевського (третє вид., Київ, 1913). Із розумінням того, що обговорення проблеми походження Русі зайшло в цілковиту безвихідь, мені здалося, що пролити світло на цю проблему могли б східні джерела. Захоплений такою перспективою, я почав вивчати східні мови (арабську, перську, турецьку, єврейську) й заглибився у вивчення історії Близького Сходу та Центральної Азії²³.

Поступивши до Львівського університету Яна Казимира 1936 р., О. Пріцак опинився в середовищі сходознавців, які гуртувалися, здебільшого, на гуманітарному факультеті – видатного монголіста, тюрколога В. Котвича, арабіста Т. Левицького та ін.²⁴ У той самий час, проєктуючи свої сходознавчі зацікавлення на ґрунт української історії, молодий дослідник почав відвідувати засідання Комісії старої історії України при НТШ, головою якої був І. Крип'якевич. Не полишаючи своїх орієнталістичних студій в університеті, О. Пріцак зайнявся вивченням епохи Івана Мазепи і приєднався до науково-організаційної праці в НТШ, крім згаданої Комісії, ще на Семінарі Історико-джерелознавчої комісії, Комісії Нової історії України, де його призначили секретарем тощо. “Я сам дістав свою наукову підготовку з історії України у трьох історичних комісіях НТШ в рр. 1936–39”, – писав він через кілька десятиліть²⁵.

¹⁸ Л. Винар. Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8. С. 421.

¹⁹ О. Пріцак. Спогад про вчителя // Там само. С. 565.

²⁰ Л. Винар. Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина. С. 438.

²¹ І. Плієнко. Хватальна евакуація. За слідчою справою А. Кримського // *Літературна Україна*. 1990. 25 жовтня; О. Пріцак. Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження. С. 26; Л. Матвеева. З біографії А. Кримського (1918–1941) // *Східний Світ*. 1996. № 2. С. 19-21 (факсиміле документів слідчої справи А. Кримського).

²² Про взаємини між обома істориками див.: Я. О. Федорук. Іван Крип'якевич та Омелян Пріцак (За матеріалами домашнього архіву І. Крип'якевича) // *Східний Світ*. 2007. № 1. С. 7073.

²³ О. Пріцак. *Походження Русі*. Київ, 1997. С. 33.

²⁴ Я. Полотнюк. Сходознавство у Львівському університеті // *Східний Світ*. 1993. № 2. С. 126; О. Пріцак. Орієнталістика // *Енциклопедія Українознавства*. Перевид. в Україні. Львів, 1996. Т. 5. С. 1871.

²⁵ О. Пріцак. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові поміж двома війнами // *Український історик*. 1981. № 1-4 (69-72). С. 149. Про це детальніше див.: О. Домбровський. Семінар історії

Знайомство з І. Крип'якевичем, спершу позначене працею під його керівництвом, поступово переростало в приязнь між учителем та учнем. Десь у цей час, наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр., обидва історики обговорювали можливість відновлення часопису “Східний Світ”, що існував у Харкові у 1927–1931 рр.: “В 1930 рр. велися у нас про це розмови з аспірантом пок. А. Кримського, Омеляном Прицаком з Тернополя, який поставив собі метою життя дослідити українсько-орієнтальні відносини”, засвідчував І. Крип'якевич у листі до І. Бутича у 1966 р.²⁶ На комісіях НТШ за участю І. Крип'якевича з'являлися нові наукові проекти, ініціаторами яких були вихованці семінарів. Зокрема, Т. Коструба взявся за організацію тритомника джерел до історії України. У першому томі, згідно з його планом, мали друкуватися греко-латинські джерела (О. Домбровський), у другому – арабські (О. Прицак), у третьому – візантійські (Т. Коструба)²⁷. Арабістичні зацікавлення О. Прицака у цей період концентрувалися, зокрема, довкола вивчення патріарших грамот арабською мовою. В останньому томі “Записок НТШ”, що готувався до друку за редакцією І. Крип'якевича у 1939 р., мала друкуватися розвідка О. Прицака “В справі грамот арабських патріархів у Львові”²⁸.

Дбайливе ставлення І. Крип'якевича до своїх учнів часто виходило за межі наукових консультацій чи допомоги з бібліографією. У випадку з О. Прицаком маємо факти, коли І. Крип'якевич у 1939 р. звертався до голови НТШ І. Раковського з проханням, щоб Товариство клопоталося за молодого здібного історика перед митрополитом Андреем Шептицьким²⁹.

Після розформування НТШ у 1940 р. О. Прицак, навчаючись в аспірантурі в А. Кримського, одночасно працював у Львівському відділенні Інституту історії АН УРСР, сформованому на базі Історико-філософської секції НТШ, на чолі з І. Крип'якевичем³⁰. “Омелян Прицак, аспірант акад[еміка] Кримського, певна людина, наш співробітник з львів[ського] відділу Інституту, – можна йому у всьому довіряти”, – таку коротку характеристику давав йому І. Крип'якевич у листі до О. Оглоблина від листопада 1941 р.³¹

У перші місяці 1942 р., після повернення весною О. Прицака з Києва до Львова, І. Крип'якевич ще раз підтримав ідею видання арабських джерел в одному корпусі з греко-римськими та літописами, і включив це окремим пунктом у програму історико-дослідницької роботи³².

У цей період О. Прицак взявся за переклад з арабської твору Павла Алепського, за що отримував платню від львівської редакції Українського Видавництва, якою

Україні НТШ у тридцятих роках // Там само. 1973. № 1-2 (37-38). С. 122, 124-125; Його ж. Традиції школи М. Грушевського у львівському НТШ в 30-х роках // Там само. 1996. № 1-4 (128-131). С. 265-266; О. Прицак. Іван Крип'якевич (1886–1967): (У першу річницю смерті Івана Крип'якевича) // Там само. 1968. № 1-4 (17-20). С. 86.

²⁶ Архів Івана Бутича. Лист І. Крип'якевича від 18 грудня 1966 р.

²⁷ О. Домбровський. Семінар історії України НТШ... С. 128; Його ж. Традиції школи М. Грушевського... С. 266.

²⁸ О. Антонович [О. Купчинський]. Про 156-й том Записок Наукового Товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 році // *ЗНТШ*. 1991. Т. 222. С. 430.

²⁹ Архів Івана Крип'якевича. Папка № 86: “Зв'язки Зах[ідної] України з Наддніпрянщиною (і Галичина 1600–1650). 1940”. Лист від НТШ (підп. І. Раковського) до І. Крип'якевича (1939).

³⁰ Я. Федорук. Василь Гарасимчук... С. 28-31.

³¹ Л. Винар. Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина. С. 421.

³² Там само. С. 430.

керував І. Крип'якевич³³. Згодом, через п'ятнадцять років, О. Прицак зізнавався в листі до А. Ковалівського про свої арабістичні зацікавлення: “Хоч я майже нічого не публікував до арабського джерелознавства у відношенні до Східної Європи – я почав наукову роботу від вивчення власне арабських джерел. Тільки згодом перейшов до Середньої Азії та Тюркології”³⁴.

Щоправда, О. Прицак не був єдиним учнем А. Кримського, який перекладав подорожні нотатки Павла Алепського. З його попередників можна назвати А. Олесницького, роботою якого А. Кримський керував ще викладаючи в московському Лазаревому інституті східних мов у 1913 р.³⁵, або київського арабіста, сирійця за походженням Тауфіка Кезму³⁶ тощо. Причому А. Олесницький також від зацікавлень арабістикою перейшов до тюркології. О. Прицак працював над згаданим перекладом у Львові в Українському Видавництві до свого переїзду на навчання в Берлін. “Наш співробітник Прицак, – писав І. Крип'якевич до О. Оглоблина 23 червня 1943 р., – дістав дозвіл виїхати до Берліну – на арабістику, буде там робити докторат”³⁷.

Після 1943 р. зустрічі з І. Крип'якевичем перервалися до коротких відвідин О. Прицаком Львова у 1959 р.³⁸ Архів Івана Петровича засвідчує, з якою небайдужістю історик стежив за долею свого учня. Дві нотатки на клаптиках паперу з адресою Прицака в Гамбурзі³⁹; нерегулярне листування, починаючи з середини 1950-х років, яке звичайно відстежувалося органами КГБ (у т. ч. три листи матері О. Прицака з Тернополя, яка пересилала у Львів вістки про свого сина з проханням до Івана Петровича повідомити, чи ці вістки доходили)⁴⁰; обов'язкові, майже щорічні, короткі вітання для І. Крип'якевича з Новим Роком та іншими святами – усе це дуже промовисте для характеристики взаємин О. Прицака та І. Крип'якевича в 1950–1960-х рр.

У 1960-х рр. Прицак намагався, ймовірно, також і через Івана Петровича видавати свої праці в Україні: “сьогодні він відомий професор-орієнталіст в США, він робив пропозицію друкувати у Києві свою роботу про степові орди, які згадуються в Слові о полку Ігоревім...”⁴¹, писав І. Крип'якевич до І. Бутича, обговорюючи ідею заснування Відділу народів Сходу в Інституті історії АН УРСР⁴¹.

³³ Там само. С. 433; О. Прицак. Спогад про вчителя... С. 565.

³⁴ ЦДАМЛМУ. Ф. 149. Оп. 1. Од. зб. 161. Арк. 1 (лист без дати; на поштовому штампі – 17 листопада 1959 р.). Див. також: О. Прицак. *Походження Русі*. С. 33.

³⁵ ЦДАМЛМУ. Ф. 149. Оп. 1. Од. зб. 30. Арк. 18 (105) (А. Ковалівський. “Нарис життя й наукової діяльності академіка А. Ю. Кримського”).

³⁶ В. Бейліс. Запис про знайомство Т. Г. Кезми з А. Ю. Ковалівським // *Східний Світ*. 1993. № 1. С. 48; Я. Полотнюк. Питання джерелознавчого дослідження твору Павла Алепського “Подорож патріарха Макарія” // *Історичні джерела та їх використання*. 1971. Вип. 6. С. 68-81; С. Гуцало. Тауфік Кезма і його переклад “Опису подорожжя патріарха Макарія Антіохійського...” // *Східний Світ*. 1995. № 1. С. 83, 86-87.

³⁷ Л. Винар. Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина. С. 443.

³⁸ О. Прицак. Спогад про вчителя. С. 565.

³⁹ Архів Івана Крип'якевича. Папки № 159: “Історики Зах[ідної] України (біографії, автографи)”; 185: “Хронологія” (аркуші без пагінації).

⁴⁰ Там само. Папки № 312: “(В) Листи істориків”; 313: “Листування (I) до ІК 1943–65”; 315: “Листування (III)” (аркуші без пагінації).

⁴¹ Архів Івана Бутича. Лист І. Крип'якевича від 18 грудня 1966 р.

Дослідження Хмельниччини, як провідної теми в наукових зацікавленнях І. Крип'якевича, змушувало його часто звертатися до характеристики південної політики українського гетьмана. І хоч проблема турецьких джерел до козаччини, яка цікавила історика ще з гімназійних років, не стала лейтмотивом його майбутньої творчої біографії, європейські джерела до цієї теми, доступні для дослідника, він опрацьовував якнайповніше. Основні два питання у царині взаємин Б. Хмельницького з Портою, на які Крип'якевич звертав увагу ще в дослідженнях середини 1920-х рр. і незмінно наголошував на них у працях до кінця свого життя, – це аналіз митного універсалу Б. Хмельницького від квітня 1654 р.⁴² і проекту українсько-турецького договору (т. зв. Чорноморська конвенція), що його історик датував 50-ми роками XVII ст.⁴³

У другій половині 1940-х рр., займаючись дипломатичним листуванням українського гетьмана, І. Крип'якевич, ймовірно, не без опосередкованого впливу своїх попередніх взаємин з А. Кримським та О. Прицаком, звернувся до глибшого аналізу відомого листа султана Мегмеда IV до Б. Хмельницького від вересня 1655 р., який свого часу видав Микола Костомаров. Заперечуючи факт підданства Б. Хмельницького Порті, І. Крип'якевич з усією притаманною для нього критичністю у підході до використання джерел намагався віднайти місця неточного перекладу або перекручень польського перекладача XVIII ст., текстом якого користувався М. Костомаров (османського оригіналу цього листа поки що не віднайдено). Ймовірно, саме цей сюжет став підставою для І. Крип'якевича, аби розвинути його у велику розвідку, присвячену українсько-турецьким взаєминам у роки Хмельниччини, під назвою “Турецька політика Б. Хмельницького”⁴⁴. Ця стаття (вступ, одинадцять розділів, висновки й перелік рекомендованих джерел

⁴² Див. праці І. Крип'якевича 1920–1960-х рр. про цей універсал: І. Крип'якевич. Український державний скарб за Богдана Хмельницького // *ЗНТШ*. 1920. Т. 130. С. 95; Його ж. Студії над державою Богдана Хмельницького. V. Гетьманські універсали // Там само. 1927. Т. 147. С. 67; Його ж. Остафій Астаматій (Остаманенко), український посол в Туреччині 1670-их рр. // *Україна*. 1928. Кн. 6 (31). С. 6 (прим. 1), 7; Його ж. Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького // *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Київ, 1993. Вип. 2. С. 280-303; Його ж. *Богдан Хмельницький*. Київ, 1954. С. 319; 2-е вид. Львів, 1990. С. 213; *Документи Богдана Хмельницького* / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ, 1961. Док. 245. С. 343-344; *Універсали Богдана Хмельницького* / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ, 1998. Док. 74. С. 142-144.

⁴³ Документ надруковано польською мовою, див.: *Собрание государственных грамот и договоров*. Москва, 1822. Ч. 3. С. 444-447. Погляди І. Крип'якевича з цього приводу див. у його працях: І. Крип'якевич. Договір Б. Хмельницького про торгівлю на Чорному морі // *Календар Українського Народного Союзу на 1927 р.* Jersey City (Джерзі Сіті), 1926. С. 72-74; Його ж. Студії над державою Богдана Хмельницького. III. Державні межі; IV. Дороги // *ЗНТШ*. 1926. Т. 144-145. С. 125; Його ж. Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького. С. 302; Його ж. “Відвічна вісь” України // *Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8. С. 258-260; Його ж. *Історія України*. Львів, 1990. С. 182-183; Його ж. *Богдан Хмельницький*. С. 320-321; 2-е вид. С. 213-214; *Документи Богдана Хмельницького*. Док. 475. С. 619-622.

⁴⁴ Архів Івана Крип'якевича. Папка № 42: “Турецька політика Б. Хмельницького (стаття і матеріали)” (стаття 1947 р. та її скорочений російськомовний варіант 1949 р., що назначався для публікації у “Вопросах истории”, вийшли друком у виданні: *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Київ, 2005. Вип. 10/11).

та літератури) була написана у 1947 р. і призначалася, як виглядає, для видання окремою брошурою. У статті І. Крип'якевич розглядає основні факти, пов'язані з проблемою турецького протекторату над Україною, особливо акцентуючи увагу на роках 1651, 1653 і 1655. Оскільки козацькі послы в Стамбулі щоразу заявляли про потребу підданства України, то, на думку історика, це є свідченням того, що Б. Хмельницький так і не склав своєї васальної присяги султанові.

Політичні та ідеологічні мотиви, якими керувалася радянська історична наука, особливо на Західній Україні у повоєнний період, накладали заборону на вивчення тематики про турецьку протекцію над Україною, що сприймалася офіційними ідеологами як альтернатива московському підданству. Це було основною причиною того, чому стаття так і не була надрукована. Спроба І. Крип'якевича видати скорочену версію статті російською мовою у “Вопросах истории” у 1949–1950 рр. також не увінчалася успіхом. Однак цей, останній, варіант дослідник майже повністю використав під час написання монографії “Богдан Хмельницький” у 1954 р., тому її публікація на той час вже втратила актуальність і автор більше до цього не повертався.

З кінця 1950-х рр. І. Крип'якевич розпочав працю над великою монографією “Київська Русь”, рукопис якої був готовий уже 1963 р. Дослідницькою проблемою стало використання у ній арабських джерел, у першу чергу звісток арабських мандрівників про Русь. У цій справі вчений звернувся до найвидатнішого українського сходознавця того часу, харківського арабіста А. Ковалівського, пропонуючи йому написати до львівського видання статтю про арабські джерела до історії Київської Русі.

Приводом до написання цього листа став приїзд однієї з аспіранток А. Ковалівського до Львова і її прохання допомогти у пошуках джерел до її праці⁴⁵. “Жалію, що до цього часу я не мав нагоди зустрітися і познайомитися з Вами – дозвольте хоча листом передати Вам мою пошану, як єдиному на Україні поборникові орієнталістики, яка тільки завдяки Вам прийшла знову до розвитку”, – писав І. Крип'якевич у цьому листі. У першу чергу, його цікавили найраніші звістки арабських авторів про Русь – ал-Табарі (640-і рр.) і джерела, якими він користувався, Баламі; арабські вістки про Русь VIII ст. – чи були якісь згадки до ібн-Хордадбега у IX ст.?; далі звістки XII ст. про т. зв. Руське місто і його локалізацію – ал-Ідрізі, якогось тогочасного араба, згаданого в ібн-Фоцлана у виданні К. Френа 1820-х рр. і т. д.

Цей лист відображає основні дослідницькі проблеми у царині сходознавства, з якими І. Крип'якевич зіткнувся, працюючи над своєю монографією. Рукопис цього завершеного твору так і не був виданий, і сьогодні він зберігається у його архіві⁴⁶.

Загалом же фігура А. Ковалівського була досить впливовою у середовищі львівських істориків. Після смерті в Києві Т. Кезми (1882–1958), також учня А. Кримського, ледь жевріюча в Україні під радянськими заборонами орієнталістика у 1960-х роках великою мірою трималася на авторитеті А. Ковалівського. Видання впорядкованої ним “Антології літератур Сходу” (Харків, 1962) стало видатною подією в тогочасній українській науці. “Ми всі, принаймні, львівські історики,

⁴⁵ ЦДАМЛМУ. Ф. 149. Оп. 1. Од. зб. 135. Арк. 1 (дописка І. Крип'якевича наприкінці листа до А. Ковалівського).

⁴⁶ Архів Івана Крип'якевича. Папки № 301-303.

з великою нетерпеливістю очікуємо Вашого видання”, – писав з цього приводу Ярослав Дашкевич у листі від 31 липня 1962 р.⁴⁷

Контакти львівських істориків з харківським сходознавчим осередком особливо поживалися внаслідок організації українсько-вірменських наукових сесій у Львові та Єревані⁴⁸. Поїздки Ярослава Дашкевича, Ярослава Ісаєвича та інших істориків, які були вихованцями І. Крип'якевича або належали до його середовища, здійснювалися, як правило, із зупинкою в Харкові з неодмінною, хоч і рідкісною, нагодою поспілкуватися з видатним арабістом і організатором орієнтальних досліджень в Україні.

Останні два сюжети, які опосередковано стосуються взаємин І. Крип'якевича (а в ширшому сенсі – західноукраїнських істориків) з А. Ковалівським, – це підготовка у середині 1960-х років бібліографічного покажчика про А. Кримського, що велася В. Полеком у Відділі бібліографії бібліотеки Івано-Франківського педагогічного інституту⁴⁹, і спроби А. Ковалівського у 1965 р. через зв'язки київських або львівських істориків з західноєвропейськими отримати з Парижа мікрофільм арабського автографа “Подорожі антиохійського патріарха Макарія” Павла Алеппського. Про це Федір Шевченко радився, приїхавши до Львова, з науковцями Інституту суспільних наук АН УРСР. “Нещодавно в нашому інституті був Ф.П. Шевченко з Києва, – писав Я. Ісаєвич до А. Ковалівського 25 грудня 1965 р. – Він пообіцяв, що якщо на його ім'я (як заст[упника] директора Ін[ститу]ту історії) надійде лист з пропозицією про доцільність виписки з Парижа фільму автографу Павла Алеппського, – то він докладе всіх зусиль, щоб ця пропозиція була здійснена. Можливо, варто спробувати?”⁵⁰ У цьому випадку можна згадати, що, крім офіційного звернення, І. Крип'якевич іноді допомагав у таких справах, вдаючись до своїх зв'язків. Так було, наприклад, коли зі Штутгарта для Я. Ісаєвича прислали мікрофільм примірника книжки Ю. Дрогобича, видання 1483 р. Коли бібліотека виставила рахунок у німецьких марках, то І. Крип'якевич просив О. Прицака оплатити його⁵¹.

За скупими відомостями, іноді навіть дуже опосередкованими і фрагментарними, перед нами вимальовується загальна картина про зацікавлення І. Крип'якевича орієнталістикою. Починаючи з гімназійних років, історик виявляв інтерес до сходознавства, зміцнюючи його своїми зустрічами і співпрацею з видатними дослідниками Сходу різних поколінь – А. Кримським, О. Прицаком та А. Ковалівським. У світлі цих взаємин можна простежити, які сходознавчі проблеми цікавили І. Крип'якевича як історика та організатора історичної науки.

⁴⁷ Я. Дашкевич. Андрій Ковалівський у листах 1961–1963 рр. // *Східний Світ*. 1995. Вип. 2; 1996. Вип. 1. С. 38.

⁴⁸ А. Ковалівський. З листування 1964–1965 рр. / Публ. Я. Дашкевича // *Україна в минулому*. Київ; Львів, 1996. Вип. 8. С. 8.

⁴⁹ ЦДАМЛМУ. Ф. 149. Оп. 1. Од. зб. 158. Арк. 1 (лист В. Полека до А. Ковалівського, 19 березня 1965 р.).

⁵⁰ Там само. Од. зб. 120. Арк. 1.

⁵¹ Я. Ісаєвич. Зі спогадів про Івана Крип'якевича та його синів Петра Богдана й Романа // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8. С. 659.